

УДК 316.483

РЕФЕРЕНДУМИ В КРИМУ ТА НА ДОНБАСІ ЯК СПРОБА ЛЕГІТИМАЦІЇ ПІДХОДІВ ДО ПЕРЕГЛЯДУ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

О. Є. Шинкаренко

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, 72319, Україна,
shinklena1@rambler.ru*

У статті розглянуто важливу проблему, пов'язану із спробами у низці регіонів унітарної української держави легітимізувати можливість їх виходу із складу України (як у випадку із Кримом) або утворити автономії, набуті спеціального статусу, через проведення референдумів. Підкреслюється неможливість вирішувати проблеми шляхом проведення місцевих, а не загальнонаціональних референдумів.

Проблему проаналізовано з використанням соціологічного підходу, пов'язаного із організацією та проведенням референдумів. Розгляд проблеми дозволив виявити, що в процесі проведення референдумів в Криму та на Донбасі були порушені не тільки правові, політичні, організаційні, але й, головне, соціологічні методи, технології проведення референдумів. А саме: в опитувальниках висувалися альтернативні запитання без позицій «важко відповісти», що призвело до здобуття артефактів замість реального стану громадської думки; запитання, що ставилися, були «підштовхуваними», та інші.

Ключові слова: референдум, громадська думка, артефакти, легітимізація, автономія.

Постановка проблеми. Події, що відбулися в Україні у 2014 році і були пов'язані із фактичною окупацією Росією Криму та створенням серйозного соціально-політичного конфлікту, політичної кризи на Донбасі, не тільки викликали серйозний інтерес та практично повсюдний осуд з боку усієї світової спільноти, але й визначили цілу низку проблем, пов'язаних із політичними, правничими та деякими іншими підходами до розвитку, трансформації сучасних демократичних держав, навіть у Європі.

Одна з подібних проблем – спроби (у випадку із Кримом на сьогодні достатньо «успішні») практично «розірвати» територіальну цілісність сувереної європейської унітарної держави. Треба нагадати, що навіть Грузія, яку спіткала схожа доля, було повноцінною федерацією, а Абхазія та Південна Осетія – автономіями. А от у випадку з Україною світова та європейські спільноти стикнулися із новим явищем, підходом, який безумовно може бути застосованим і до деяких інших держав у Європі, що й викликало у Прибалтійських держав, Польщі, та й не тільки у них серйозне занепокоєння.

У чому ж є проблема, що викликала таку реакцію? З нашої точки зору, можна цілком обґрунтовано стверджувати, що її сутність полягала у тому, яким саме чином через проведення, так званого референдуму держава-загарбник спробувала легітимізувати свої загарбницькі наміри. Відомо, що конституції більшості світових і європейських

держав, які мають унітарну державну систему, не передбачають на сьогодні можливості відділення тих чи інших територій. Або, якщо і передбачають, то ці варіанти «прописані» у конституціях. Хоча дещо інша ситуація у державах федеративних чи конфедеративних (так, на разі проведення референдумів у Шотландії та Каталонії щодо відділення від Великої Британії та Іспанії).

Але не будемо заглиблюватися у глибокі політично-правові проблеми сучасної міжнародної політики. Нас цікавить те, як все ж сьогодні якась територія може бути «виключеною» із складу унітарної держави? І досвід сучасної України, розробці якого присвятили свою увагу російські політики та політтехнологи (відомо, що один з них навіть був головою донецького уряду) свідчить про те, що «спільними зусиллями» ці люди (зрозуміло що їм допомагали і деякі кримські і донецькі політики і депутати) «винайшли» дуже цікаву технологію, а саме: використати для легітимації своїх прагнень щодо виходу частин унітарної держави із складу України, так звані, «референдуми», що були здійснені для того, щоб мати змогу виправдати відокремлення відповідних територій.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду проблем проведених у Криму та на Донбасі «референдумів» (ми беремо визначення цього заходу у лапки тому, що як буде пояснено нижче, подібного референдуму, який би мав якийсь реальний законодавчий наслідок насправді не відбувалося, але надалі для простоти викладення матеріалу лапки застосовувати не будемо), треба сказати, що історія проведення подібних «політичних» референдумів, на відміну від «заміру» реальних виявлень волі народу, що постійно проводяться, наприклад, в Швейцарії, дуже багато. Ми не будемо у цій статті наводити приклади того, яким чином була змінений конституційний устрій Франції у 1958 та 1962 роках, яким чином здобув безмежну владу А. Гітлер: за декілька питань, що виносилися на референдумі в Німеччині, голосували до 95% громадян та ін.

Більш того, досвід проведення референдумів має й незалежна Україна, яка такою практично і стала після проведення референдуму 1 грудня 1991 року (надалі спроби провести референдуми у 2000 році та інших чи були невдалими, чи їх результати не були імплементованими Верховною Радою). Проблема, що дискутується, в іншому. Референдум як технологія (саме на такому визначенні ми наголошуємо – див. нижче) реалізації волі влади є, як справедливо підкреслювали деякі фахівці та журналісти, «останнім аргументом у спорі, який не вдалося вирішити полюбовно».

Не вдаючись у дискусії, які спрямовані на визначення та обґрунтування проблем, пов'язаних із роллю референдумів у можливих змінах політичної системи чи прийнятті імперативних, обов'язкових для виконання рішень, визначимо головну з точки зору проблеми, що розглядається, тезу: будь-який місцевий референдум у будь-якій унітарній країні, де відповідні закони прийняті та функціонують, не повинен та не може розглядати питання, пов'язані із територіальною цілісністю країни або її державним устроєм.

А саме подібні питання розглядалися на місцевих референдумах у Криму (там хоч якась автономія була на той час) та на Донбасі, де дія законодавства про місцеві референдуми (якого насправді повноцінного в Україні – на сьогодні немає) взагалі не мала місця. Нагадаємо: референдум у Криму був проведений 16 березня 2014 року як у Автономній Республіці Крим, так і у м. Севастополі. Громадяни повинні були

відповіді (схвально або ні) на два запитання: «Ви за входження Криму в склад Росії у якості суб'єкту Російської Федерації?» та «Ви за встановлення Конституції 1992 року при збереженні Криму у складі України?». Можливість негативно відповісти на обидва запитання та зберегти статус-кво організатори референдуму не передбачили.

Ми не будемо коментувати зміст конституції Криму 1992 року, яка практично «робила» півострів самостійною територією. Вочевидь, що обидва запитання, що ставилися, практично не дозволяли будь-якій людині виразити думку щодо бажання «залишитися» громадянами України реально. Було дуже багато звинувачень кримської влади (та не безгрунтовних) відносно того, що участь у цьому референдумі насправді прийняли не 83 відсотка населення, що мало право голосу, а значно менше (за входження в Росію були віддані голоси 96,77% тих, хто прийшов на вибори та проголосовав, знову ж як стверджували організатори референдуму). Ці проблеми зараз нами не обговорюються.

Хоча все ж треба сказати і кілька слів відносно референдуму, що проводився на Донбасі 11 травня 2014 року. У цьому випадку справа була ще гіршою, оскільки цей референдум здійснювався взагалі при відсутності будь-якого правового акту, навіть локального характеру. Сама участь у референдумі на Донбасі була взагалі віртуальною. Голосування проводилося будь-де, участь брав будь-хто, причому проголосувати можна було зробити декілька разів. Тому оприлюднені організаторами референдуму дані відносно того, що за державну самостійність Донецчини та Луганщини проголосували практично 90% мешканців територій, які наче з'явилися на виборчі дільниці, які були влаштовані навіть на перехрестях вулиць, більш ніж сумнівні.

Цікаво, що самі організатори цього референдуму і, зокрема, голова «Центральної виборчої комісії» Донецької області після його проведення такого референдуму заявили, що його результати не вплинуть на статус Донецької області, яка залишиться у складі України. «Ми бажаємо, – сказав він, – лише заявити про своє право на самовизначення». Ще раз підкреслимо, що запитання, на яке повинні відповісти донеччани, було альтернативним, можна було проголосувати чи за те, що Донецька область має право на самовизначення, чи не має. Навіть ухилитися від відповіді було неможливо.

Розглянемо тепер ті основні проблеми, які виникли під час проведення вказаних референдумів і які не дають можливості розглядати їх як хоча б якоюсь мірою законними та легітимними, тобто такими, що дозволяли Кримській автономії проголосити незалежність від України та увійти у склад Російської Федерації, а двом донецьким областям визначитися у статусі «незалежних». При цьому підкреслимо, що проблема, що розглядається, настільки гостра та необмежена по своєму змісту, що ми беремо на себе сміливість розглянути лише деякі її аспекти.

Отже, відзначимо, що зміст цієї проблеми та шляхи її вирішення у випадках, що описуються, мають чотири важливих аспекти: політичний, правовий, організаційний та найважливіший з точки зору аналізу надійності результатів референдумів, соціологічний.

Якщо казати про політичний аспект проблеми, що розглядається, то він має наступне підґрунтя: головною метою проведення цих референдумів, як вже відзначалося вище, була спроба винайти якісь обґрунтування для легітимації «права на самовизначення» деяких регіонів унітарної держави, у якій подібного згідно із Конституцією взагалі не

існує. Звідси дії кримського парламенту, що приймав рішення, які не мав права приймати згідно із Конституцією країни, «зелені чоловічки» та російські військові, що виконували пряме замовлення В. Путіна, та все інше.

Щодо правових засад, які були висунуті для проведення референдумів, то навіть у випадку із кримським їх взагалі не було. Це признала і уся світова спільнота, лише декілька вельми специфічних країн із особливими стосунками із Росією, признали відділення Криму. Дійсно, подібні рішення в унітарній країні, якою є Україна, можуть прийматися лише на загальнонаціональних референдумах і навіть у цих випадках потребують значних правових обмежень. Так, згідно із Конституцією України, якщо референдум проводиться за волевиявленням народу (а як відомо Президент України чи Верховна Рада його не оголошували), то потрібно було зібрати не менше трьох мільйонів підписів у двох третинах областей України, причому у кожній з них повинно було бути не менше ста тисяч підписів та ін. (навіть чи необхідно переказувати усі вимоги Конституції України щодо організації референдумів, оскільки жодна з них у випадку, про який йдеться, виконана не була).

Організаційний підхід до проведення референдумів був таким, що навіть його організатори на Донбасі вимушені були визначити, що такий референдум дійсно, як вже відзначалося, не може мати ніяких правових наслідків і вони «просто порадилися із народом». Практично не були створені необхідні для цього комісії, голосування проводилося на вулицях, причому одна людина могла «подати свій голос» декілька разів. Підрахунок результатів голосування відбувався таким чином, що проконтролювати ці результати практично не було ніякої можливості. Яскравий приклад: після вже здійсненого в Криму референдуму, на якому на голосування з'явилося нібито 83% відсотків виборців, лідер кримсько-татарського народу Мустафа Джемільов вказав, що реально на голосування з'явилося лише трохи більше ніж 30% кримських виборців. Надалі ця цифра була підтверджена іншими, в тому числі російськими джерелами.

Але насправді найбільш разючі порушення, що дозволяють вважати і сам процес проведення і результати цих референдумів такими, що не мають жодного обґрунтування, відбулися у соціологічному аспекті, який ми зараз розглянемо (зрозуміло, що цей розгляд потребує більш широкого та розгорнутого обговорення). Проаналізуємо лише три соціологічні аспекти організації та проведення референдумів, що дають змогу виразити сумнів у результатах тих, що згадувалися.

Перший аспект: постановка в процесі референдуму виключно альтернативних запитань та проблеми, що виникають у цих ситуаціях та пов'язані із можливостями «відходу» громадян від відповідей на запитання, які вони не розуміють або по яких у них немає інформації. Ця технологія фабрикування артефактів замість реальних відповідей, виявлення ставлення громадян до проблем, що обговорюються, широко використовується при проведенні референдумів. Наприклад, у 2000 році громадяни України на референдумі, що був організований Л. Кучмою, більшістю у 80% висловилися за впровадження в Україні двопалатного парламенту, хоча, як з'ясувалося в процесі досліджень, практично половина громадян не знали що це таке.

От і у випадку із референдумами, про які йде мова, значна кількість населення, особливо донецького регіону, яка прийшла на вибори, практично не змогла чітко виз-

начитися. З одного боку, тому, що не розуміла, що ж вони здобудуть у результаті проведення відповідних змін (реально багато хто сподівався, що регіон «візьме до себе» Путін, але про приєднання до РФ у бюлетені не йшлося). З іншого – у формулюванні запитання та відповідей на нього, як це часто робиться при проведенні референдумів (і це основна причина появи значного відсотку артефактів) не було позиції «важко відповісти» таким чином люди, що заповнювали бюлетень не могли визначитися по проблемі, якщо не розуміли, про що йде мова. І вимушені були обирати лише з двох запропонованих відповідей. До речі, бюлетень, що використовувався в Криму, взагалі не передбачав відповіді, яка б «закріплювала» таке становище, що існувало в Україні взагалі та у Криму – зокрема згідно із діючою Конституцією України.

Друга важлива проблема, що виникає при проведенні референдумів і має, так би мовити, соціологічний зміст, це проблема формулювання запитань, які виносяться на референдуми та мають місце у бюлетенях. Історія проведення референдумів у світі та й, наприклад, у Радянському Союзі, зокрема, у березні 1991 року, має багато прикладів, коли чи за рахунок «правильної», вигідної для ініціаторів референдумів постановки запитань, або за рахунок того, що фактично у запитанні, що виносилося на референдум, ставилося декілька запитань (що дозволяло фактично «мобілізувати» на відповіді значну кількість опитуваних), вирішувалися певні питання, здобувалися «необхідні» для ініціаторів проведення того чи іншого референдуму результати.

От і при організації референдуму на Донбасі (див. вище) вибір «за державну самостійність» Донецчини насправді міг мати декілька трактувань. Одні опитувані могли мати на увазі таку самостійність у вигляді автономії у складі України; другі – насправді реальну державну самостійність Донбасу; треті (по прикладу Криму) – подальше входження у склад Російської Федерації. До речі, дійсно багато людей в регіоні пізніше казали, що голосували саме за розширення найперше економічних повноважень регіону у складі України.

Ще одна соціологічна проблема, специфічне вирішення якої може призводити і часто призводить до викривлення результатів референдумів, зводиться до наступного. Насправді під час проведення подібного опитування (а референдум це взагалі і є ні що інше як соціологічне опитування із деякими специфічними особливостями виявляється насправді не «воля народу», а певний стан громадської думки людей, що прийшли на подібне голосування.

Тому референдум не можна порівнювати із виборами. В процесі останніх людина вирішує: хто буде президентом або депутатом в наступні п'ять років і, відповідно, може прогнозувати, наприклад, які ця людина може прийняти рішення, із ким вона буде об'єднуватися задля реалізації своїх цілей і т. ін. Зовсім інша справа – консультативний референдум: а інші поки у зв'язку з відсутністю необхідного законодавства про місцеві референдуми, насправді в Україні практично неможливі і саме такими були ті, про які йшлося вище. При проведенні подібних референдумів мова може йти лише про визначення певного стану громадської думки на відповідний період, термін протікання політичних процесів. Подібний стан громадської думки може досить швидко змінюватися, коливатися. Саме це вже сьогодні відчувається в Донбасі, та й у Криму. Мова звичайно не йде про повну переорієнтацію позицій їх населення. Але й такої

одностайності у межах вирішення проблем регіонів, яка була чи демонструвалася організаторами при проведенні відповідних референдумів вже немає. Про що свідчать деякі дослідження, що проводяться на цих територіях, та й аналіз соціально-політичної ситуації, що має там місце.

Розгляд проблеми, пов'язаної із цілями та специфікою проведення низки референдумів в Україні у 2014 році, дозволив визначити наступне. По-перше, з'ясувалося, що практично головною метою проведення референдумів у Криму та на Донбасі були спроби легітимізувати в умовах унітарної держави можливість перегляду територіального устрою України. По-друге, ці референдуми проводилися із значними порушеннями як політично-правових, так і організаційних підходів до організації референдумів, які призначені для дійсного волевиявлення ставлення громадян до територіального устрою держав. По-третє, із соціологічної точки зору організація цих референдумів (постановка запитань в бюлетенях, організація опитування та інше) не витримує ніякої критики і дозволяє зробити висновок, що замість реальної громадської думки громадян були зібрані та подані українській і світовій громадськості артефакти, які й дозволили організаторам референдумів трактувати на свою користь результати опитувань.

*Стаття надійшла до редколегії
Прийнята до друку*

REFERENDUM I CRIMEA AND DONBAS AS ATTEMPTS TO LEGITIMIZE APPROACH TO REVISION OF TERRITORIAL STRUCTURE OF UKRAINE

shinklenal@rambler.ru

The article considers the important problem associated with attempts of unitary Ukrainian state to legitimize the possibility of secession from Ukraine (as in the case of Crimea) or to establish autonomy, to acquire a special status for the referenda. Emphasizes the inability to solve problems by holding a local, not a national referendum. The problem is analyzed using a sociological approach, associated with the organization and holding of referendums. Investigation revealed that during the conduct of referenda in the Crimea and the Donbas were violated not only legal, political, organizational, but also, more importantly, sociological methods, techniques, conducting referenda. Namely, the questionnaires were put forward alternative questions without items «no answer», which led to getting artifacts instead of the real state of public opinion; the issues raised were «pushing», and so on. The events in Ukraine in 2014 and were related to the actual occupation of Russia to the Crimea and the creation of serious socio-political conflict and political crisis in the Donbas, not only caused serious interest and almost universal condemnation from almost the entire world community, but also identified a number of problems associated with the political, legal and some other approaches to the development, transformation of the modern democratic States,

even in Europe. Consideration of the problems associated with the goals and specifics of a series of referendums in Ukraine in 2014, has allowed to determine the following. Firstly, it was found that almost the main purpose of the referenda in the Crimea and the Donbas were attempts to legitimize in terms of a unitary state the possible revision of the territorial structure of Ukraine. Secondly, these referendums were held with significant violations as political legal and organizational approaches to the organization of referendums, which are designed for the actual will of the citizens to territorial States. Thirdly, from a sociological point of view, the organization of these referenda (framing questions in newsletters, organization of the survey, etc.) do not stand up to criticism and leads to the conclusion that instead of the real public opinion of the citizens were collected and submitted to the Ukrainian and world community artifacts, which allowed the organizers of the referendum to be interpreted in their favor the results of the surveys.

Keywords: referendum, public opinion, artifacts, legitimating, autonomy.

РЕФЕРЕНДУМЫ В КРЫМУ И НА ДОНБАСЕ КАК ПОПЫТКА ЛЕГИТИМАЦИИ ПОДХОДОВ К ПЕРЕСМОТРУ ТЕРИТОРИАЛЬНО УСТРОЙСТВА УКРАИНЫ

Е. Е. Шинкаренко

shinklena1@rambler.ru

В статье рассмотрена важная проблема, связанная с попытками в ряде регионов унитарной украинской державы легитимизировать возможность их выхода из состава Украины (как в случае с Крымом) или создать автономии, приобрести специальный статус через проведение референдумов. Подчеркивается невозможность решения подобных проблем проведения местных, а не общенациональных референдумов.

Проблема анализируется с использованием социологического подхода, связанного с организацией и проведением референдумов. Рассмотрение проблемы позволило выявить, что в процессе их проведения в Крыму и на Донбассе были нарушены не только правовые, политические, организационные, но и, главное, социологические методы и технологии проведения референдумов. А именно: в опросниках ставились альтернативные вопросы без позиций «затрудняюсь ответить», что привело к получению артефактов вместо реального состояния общественного мнения; вопросы, которые ставились, были «подталкивающими» и т. д.

Ключевые слова: референдум, общественное мнение, артефакты, легитимация, автономия.